

Демографски преглед

Београд

Година IX

Број 32/2009

СРБИЈА 2008. ГОДИНЕ: ВИШЕ РОЂЕНИХ, МАЊЕ УМРЛИХ

У Србији је, према најновијим проценама Републичког завода за статистику (РЗС), 1. јануара 2009. године живело укупно 7 милиона 335 хиљада становника (сви подаци за Србију су исказани без података за АП Косово и Метохију). У односу на почетак 2008. године, становништво земље је смањено за 30,6 хиљада. Иако је опадање броја становника било веома интензивно (по стопи од -4,2 промила), оно се одвијало спорије него претходне 2007. када је забележено највеће годишње смањење броја становника (32,1 хиљада), и то не само у 21. веку, него и у читавом периоду након Другог светског рата. Посматрано од почетка 2000-их, у Србији је не-престано присутно смањење становништва, тако да је број становника земље почетком 2009. године био, у односу на 1. јануар 2000. године, мањи за 193 хиљаде лица (табела 1).

Табела 1. Кретање укупног становништва, 2000–2008.

Година	Укупно становниш. (1. јануар)	Пораст становниш.	Природни прираштај	Живорођени	Умрли	Миграц. салдо
Број становника						
2000	7527952	-23213	-30278	73764	104042	7065
2001	7504739	-2613	-20573	78435	99008	17960
2002	7502126	-11208	-24684	78101	102785	13476
2003	7490918	-20655	-24921	79025	103946	4266
2004	7470263	-14213	-26134	78186	104320	11921
2005	7456050	-30563	-34591	72180	106771	4028
2006	7425487	-27836	-31887	70997	102884	4051
2007	7397651	-32144	-34703	68102	102805	2559
2008	7365507	-30572	-33628	69083	102711	3056
Стопа на 1000 становника						
2000		-3,1	-4,0	9,8	13,8	0,9
2001		-0,3	-2,7	10,5	13,2	2,4
2002		-1,5	-3,3	10,4	13,7	1,8
2003		-2,8	-3,3	10,6	13,9	0,6
2004		-1,9	-3,5	10,5	14,0	1,6
2005		-4,1	-4,6	9,7	14,3	0,5
2006		-3,8	-4,3	9,6	13,9	0,5
2007		-4,4	-4,7	9,2	13,9	0,3
2008		-4,2	-4,6	9,4	14,0	0,4

У том раздобљу је смањење становништва Србије било искључиво последица негативног природног прираштаја (укупно -261 хиљада). Истовремено, миграциони салдо (разлика између броја досељених и броја одсељених) је, према проценама РЗС-а, и даље био позитиван (68 хиљада),¹ али готово четири пута мањи од обима разлике броја умрлих и живорођених.

1 Најпрецизнија процена обима миграционог салда добија се на основу пописних резултата о укупном становништву и резултата текуће виталне статистике о природном прираштају. Следећи попис становништва Србије предвиђен је за 2011. годину и велики су изгледи да ће резултати показати да је током 2000-их година позитивни миграциони салдо био знатно мањи од сада процењеног или, што је вероватније, да је био и негативан.

У Србији се почетак испољавања депопулационих тенденција не везује за прву декаду 21. века, већ за последњу деценију 20. столећа. Деведесете године су раздобље негативног природног прираштаја, који је на подручју Србије непрестано присутан од 1992. године, и који је био готово двоструко обимнији од позитивног миграционог салда, који је тада био првенствено условљен масовним досељавањем неколико стотина хиљада избеглица.

И даље више умрлих него рођених

Према Саопштењу РЗС-а о виталним догађајима у Србији (бр. 163/ јун 2009) у 2008. години број живорођених је био за 33,6 хиљада лица мањи од броја умрлих. То је, после 2007 (-34,7 хиљада) и 2005. године (-34,6 хиљада) највећи годишњи „мирнодопски“ негативни природни прираштај. Уједно, 2008. је седамнаеста година заредом како се у Србији бележи већи број умрлих од броја живорођених. До средине 1990-их негативан природни прираштај је био стално испод 10000 лица, да би у другој половини те деценије било забележено његово стално и веома интензивно повећање (-30,3 хиљаде у 2000). Почетком ове деценије негативан природни прираштај се стабилизовао на нивоу од око 25 хиљада лица годишње. Од 2005. годишњи број умрлих стално је за преко 30 хиљада лица већи од броја живорођене деце, што по реду величине представља приближно исти број становника какав имају градови Б. Паланка, Рума, Јагодина или Вршац. Уколико се посматра цело раздобље 1992–2008, тада је укупни негативан природни прираштај износио 377 хиљада лица, што одговара збиру укупног становништва Новог Сада и Ниша.

Природни прираштај је негативан на оба велика подручја Србије. Он се појавио најпре у Војводини (1989), где је и стопа на 1000 становника била стално већа него у Централној Србији. У 2008. години у Покрајини је стопа природног прираштаја износила -5,0‰ (-9,9 хиљада), а у Централној Србији -4,4‰ (-23,8 хиљада).

Позитиван природни прираштај тек у сваком десетом насељу, а у још тово сваком урећем без живорођења

Праве размере негативног прираштаја становништва Србије могу се сагледати на нивоу општина и насеља. У 2008. години, негативан или нулти природни прираштај забележен је у 158 од укупно 165 општина. Од 7 општина које су имале већи број живорођених него умрлих, у 4 су вредности стопе природног прираштаја биле веома ниске – испод 5 промила (Земун, Нови Сад – град, Бујановац и Сјеница), а у 3 општине (Прешево, Нови Пазар и Тутин) умерено високе – између 9,6 и 11,8 промила. Општине на југу Србије (Бујановац и Прешево) као и санџачке општине Сјеница, Нови Пазар и Тутин једине су које до сада нису имале негативан природни прираштај, али са јасном тенденцијом смањења како апсолутног природног прираштаја, тако и стопе на 1000 становника, и то, пре свега, након 2003. године. На

пример, у општини Прешево стопа природног прираштаја опала је са 29,0‰ у 2002, на 9,6‰ у 2008. години. У Тутину је дошло до наглог, али ипак мање интензивног пада вредности стопе природног прираштаја – са 19,6‰ у 2003, на 11,8‰ у 2008. години. Сличне тенденције су забележене и у општинама Бујановац и Сјеница.

У групи општина с негативним природним прираштајем најбројније су оне у којима је стопа ниска или умерено ниска (у 47 општина је од 0 до -5 промила) односно умерено висока (у 69 општина је од -5 до -10 промила). У чак 42 општине стопа негативног природног прираштаја је висока (преко -10‰). У тој групи се издвајају општине Црна Трава, Жабари и Гаџин Хан, све са веома високим стопама, од преко -20‰. Стопа је у Црној Трави достигла читавих -36 промила, што неминовно води брзом биолошком изумирању становништва те општине. Међутим, ако се наставе досадашње тенденције, могу да нестану и многе друге општине у Србији.

Још целовитија слика основних обележја природног кретања становништва Србије добија се на основу података по насељима. У Србији је већ неколико деценија у великој већини насеља број умрлих већи од броја живорођених. Почетком 1990-их година (1991) позитиван природни прираштај је остварен тек у сваком четвртном насељу (у 1223 од укупно 4681 насеља). Промене које су се одвијале током 1990-их и 2000-их година водиле су ка даљем повећању броја насеља без природног прираштаја становништва. Према подацима за 2000. годину, број насеља у којима је број живорођених био већи од броја умрлих смањен је на 703 (15%), а у 2008. позитиван природни прираштај није остварен ни у сваком десетом насељу (460 од укупно 4706). Више умрлих него живорођених регистровано је у четири петине насеља (укупно 3777), док је у готово сваком десетом насељу (469) природни прираштај био на нултом нивоу. Посебно треба нагласити да у прошлој, 2008. години, у чак 1346 насеља (29% насеља) није било ниједног живорођења.

Од 460 насеља са позитивним природним прираштајем, свега 34 су градска, али је у њима остварено преко половине тог позитивног природног прираштаја. Од градских насеља са позитивним природним прираштајем највећи су Нови Сад, Нови Пазар, Врање, Краљево и Ужице. Ипак, и у већини градских насеља (135) природни прираштај је негативан. У ту групу спадају и велики градски центри као што су Београд, Ниш и Суботица.

Највећи број насеља са позитивним природним прираштајем налази се на територији општина Бујановац, Прешево, Сјеница, Нови Пазар и Тутин (укупно 167 насеља или више од трећине свих насеља с позитивним природним прираштајем у Србији). Међутим, с изузетком општина Прешево и Тутин, у осталим општинама с позитивним природним прираштајем такође бројчано доминирају насеља у којим је остварен негативни природни прираштај.

Више живорођења, али за њређину исиод њијреба њређине рејродукије

Почетком 21. века прекинуте су неповољне тенденције natalитета, које су нарочито дошле до изражаја током 1990-их година. Наиме, не само да је заустављено континуирано опадање годишњег броја живорођене деце, већ је забележено његово лагано повећање – са до тада рекордно ниских 72222 живорођења из 1999, на 79025 у 2003. години. Такве демографске промене поклапају се с политичким и економским променама, које су, у извесној мери, подстицајно деловале на повишење фертилитета или, прецизније, делимично утицале на заустављање његовог даљег опадања.

Повећање обима рађања било је краткотрајно, а по интензитету недовољно да надокнади претходно врло интензивно

смањење броја живорођења. Раздобље континуираног опадања нивоа рађања трајало је пуних 15 година (1984–1999) и по обиму је вишеструко надмашило повећање које је остварено у периоду 2000–2003. Максимум је достигнут врло рано и то на веома ниском нивоу (79 хиљада живорођења или за свега 6,8 хиљада више него 1999, али и за 8,9 хиљада мање него 1993, тј. десет година раније). У наредне четири године (2004–2007) број живорођења поново континуирано опада. Пад је мање интензиван него ранијих година, али је то са ниског, на један још нижи ниво. Треба водити рачуна и да је 2005. промењена методологија обухвата виталних догађаја, тако да живорођења (као и умирања) лица која су боравила у иностранству дуже од годину дана нису више укључивана у виталне догађаје становништва Србије, што значи да је стварно смањење рађања, барем у 2005. у односу на 2004, ипак мање од објављеног (за око 5000 живорођења). У 2008. години је, након неколико година, поново забележено повећање броја рађања. Оно није било бројчано значајно (разлика у односу на 2007. износила је мање од 1000 беба, тј. ради се о повећању са 68102 на 69083), али можда указује на могући преокрет у кретању броја живорођења, што ће ипак бити јасније најраније после две или три године.

Промене и актуелно стање у домену рађања и репродукције становништва Србије могу се сагледати и кроз кретање и достигнуте вредности основних показатеља фертилитета. С обзиром на то да је током 2000-их година континуирано опадало како укупно, тако и женско фертилно становништво, вредности најважнијих индикатора рађања, као што су стопа natalитета и стопа укупног фертилитета (СУФ), у периодима смањења броја живорођења спорије су опадале, а у раздобљима пораста броја живорођења интензивније повећавале.

У периоду 2000–2008. просечна стопа natalитета је износила тачно 10,0 на 1000, с тим што је у првој половини посматраног раздобља (до 2004. године) она углавном била изнад (осим 2000), а од 2005. године стално испод просечне вредности (у 2008. је износила 9,4‰). У Србији је најмањи број живорођених на 1000 становника регистрован 2007. године – 9,2 ‰, што је уједно и најнижа вредност тог показатеља од завршетка Другог светског рата. Истовремено, Србија са мање од 10 живорођења на 1000 становника спада у групу од десетак европских земаља са најнижим вредностима стопе natalитета. У 2007. години, мање од 10 живорођења на 1000 становника регистровано је у још 12 европских земаља, укључујући и Немачку, са рекордно ниском стопом од 8,3‰.

И кретање просечног броја деце по једној жени у репродуктивној старости (15–49 година) указује да је у Србији током 2000-их година достигнут најнижи ниво фертилитета од средине 20. века. Након повећања нивоа фертилитета током 2000. и 2001. године и његовог каснијег трогодишњег задржавања на нивоу од 1,6 детета по жени, почев од 2005. фертилитет поново опада, достижући у 2007. години рекордно низак ниво од свега 1,38 детета по жени. Према статистичким подацима за 2008. годину, поново је дошло до повећања просечног броја деце по жени (1,41), али је оно минимално, посебно имајући у виду врло ниску вредност из претходне године (табела 2).

Са постојећим нивоом фертилитета, а уз актуелну смртност женског становништва, у Србији је обим рађања био за трећину испод нивоа потребног за замену генерација (вредност нето стопе репродукције /НСР/ износила је 0,666). Само четири године раније (2004), дефицит фертилитета потребног за просту репродукцију је износио „свега“ 25%. Иначе, у Србији се генерације не обнављају већ дуже од пет деценија, тачније почев од 1956. године, од када је НСР стално испод јединице.

Табела 2. Стопа укупног фертилитета (СУФ) и нето стопа репродукције (НСР), 2000–2008.

Година	СУФ	НСР	Удео у укупном фертилитету по старости (%)			
			До 30	20-34	35-39	40+
2000	1,49	0,70	74,8	83,6	24,0	1,3
2001	1,58	0,75	73,2	83,6	25,5	1,2
2002	1,57	0,75	71,7	83,6	26,9	1,3
2003	1,59	0,76	70,8	83,3	27,8	1,4
2004	1,57	0,75	69,6	83,0	28,9	1,5
2005	1,45	0,69	69,0	82,7	29,6	1,5
2006	1,43	0,68	68,0	82,2	30,5	1,5
2007	1,38	0,66	67,2	81,7	31,4	1,5
2008	1,41	0,67	66,0	81,2	32,4	1,6

Србија, у поређењу са подацима о СУФ-у који се односе на друге европске земље, због демографски старијег становништва, има нешто бољу позицију него на основу вредности стопе наталитета. Наиме, у 2007. години ниже вредности СУФ-а забележене су у чак 14 земаља, укључујући Словачку и Молдавију, које су биле на зачељу листе са по 1,25 детета по жени. Ипак, треба напоменути да су најновије промене у нивоу фертилитета које су остварене у Србији (смањење вредности СУФ-а) супротне кретањима у већини европских земаља у којима је последњих година присутно приметно повећање фертилитета. С тим у вези, врло је илустративан податак да је само пет година раније (2002) ниво фертилитета био нижи у двоструко већем броју европских земаља (26) него у Србији.

У Србији је удео ванбрачних рађања у 2008. години износио 22,8%, што представља њихово, до тада, највеће учешће. Пораст је присутан током читавог раздобља од почетка 2000-их година, али као тенденција постоји деценијама и у готово свим европским земљама. Србија се карактерише релативно ниским уделом ванбрачних рађања и његовим релативно спорим повећањем. Према расположивим подацима (2007), мањи удео ванбрачних рађања евидентиран је у 9 европских земаља у које спадају Грчка и Кипар, затим Италија и Пољска, али такође све бивше југословенске републике (осим Словеније), као и Швајцарска.

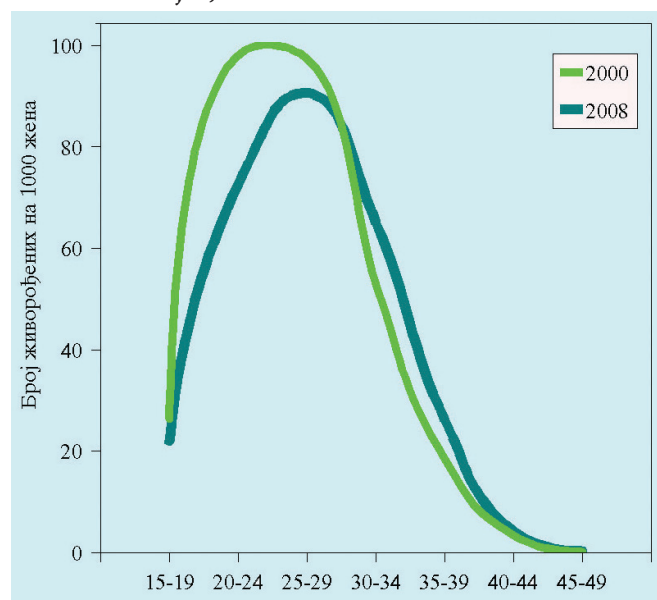
Током 2000-их година настављене су и промене у старосном моделу рађања, које се, пре свега, огледају кроз смањење удела рађања млађих фертилних жена. Пад фертилитета, остварен у периоду 2000–2008. није био равномерно расподељен по старости, него је код појединих узраста забележено и његово повећање (графикон 1).

Ако се посматрају подаци о вредностима специфичних стопа фертилитета за почетну и крајњу годину посматраног периода, пад нивоа рађања забележен је једино код млађих фертилних жена (15–29). До највећег смањења је дошло управо код женског становништва тзв. оптималне репродуктивне старости (20–24 и 25–29), које уједно и највише рађају. Тако је стопа фертилитета жена старих 20–24 са 98,1% у 2000. смањена на 72,7% у 2008. или за више од 25%. Смањење је било присутно и код адолесценткиња (15–19), и то са 26,4% на 22,0%, што је свакако повољна промена, али нажалост и код жена старих 25–29 година (са 97,4% на 90,6%).

Код осталог женског фертилног становништва (30–49) регистровано је повећање нивоа рађања, и то код свих петогодишњих старосних група. Највеће апсолутно повећање је остварено код жена старих 30–34 године, тј. код старосне

групе са највишим нивоом рађања. Ниво фертилитета је опадао са старашћу, а такође и обим повећања вредности стопе фертилитета. Тако је код жена старих 30–34 повећање износило 12,3 промилних поена (са 52,9 на 65,1), док је код жена на самом крају фертилног периода (45–49) повећање било потпуно несигнификантно (0,05 промилних поена). У целини посматрано, ниво фертилитета жена старих 30 и више година почетком 2000-их био је знатно нижи од нивоа фертилитета млађих жена, тако да његово повећање није могло да спречи смањење укупног фертилитета. Ипак, неуједначене промене по старости безмало су довеле и до изједначавања нивоа фертилитета жена старих 20–24 година и оних старих 30–34 године. У 2000. години фертилитет жена узраста 20–24 године био је за 86% већи од фертилитета десет година старије кохорте жена. У 2008. години та разлика је сведена на мање од 12%, са даљом тенденцијом ка изједначавању. Очигледно, жене се све касније одлучују на рађање, али у све већем проценту и уопште не рађају.

Графикон 1. Специфичне стопе фертилитета по старости мајке, 2000. и 2008.

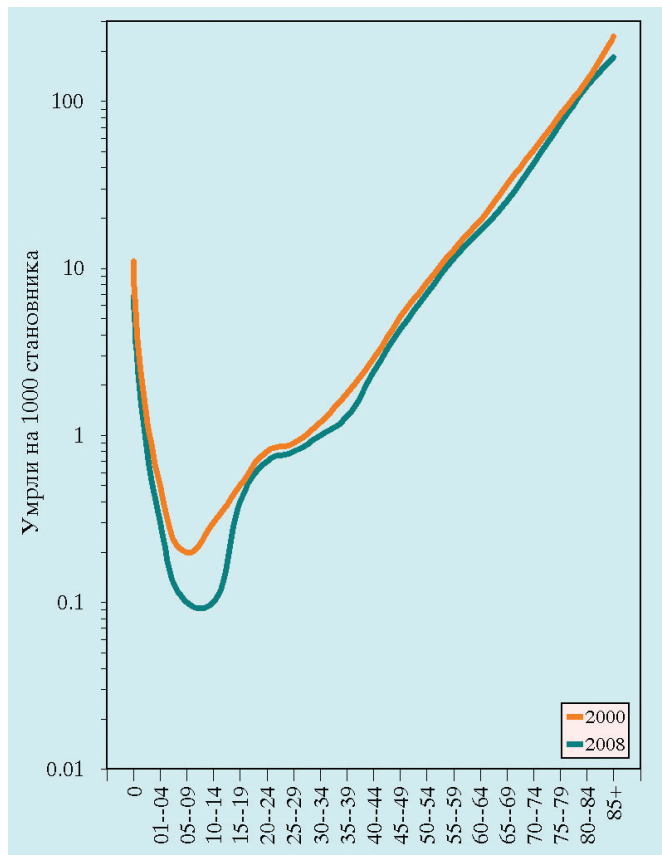
Никад дужи животињи век

Деведесете године 20. века, посебно у погледу смртности, представљају изузетно раздобље у демографској историји Србије. Ванредне прилике изазване распадом бивше СФРЈ, затим ратовима који су му следили, оружаној побуном на Косову и Метохији као и вишемесечним бомбардовањем НАТО-а у 1999, дубока економска криза и велико осиромашење најширих слојева становништва су, поред чисто демографских чинилаца (интензивно старење становништва), најважнији фактори који су условили нагло и готово континуирано повећање броја умрлих у том периоду. Годишњи број умрлих је само за 10 година, од 1990. до 2000, повећан са 85,5 хиљада на 104,3 хиљаде. Кретање броја умрлих је током 2000-их година било много стабилније, али је изузев 2001. он сваке године износио преко 100 хиљада лица (од 99,0 у 2001. до 106,8 хиљада у 2005). У 2008. години је умрло 102,7 хиљада лица или за 94 смртна случаја мање него 2007. Смањење је минимално, али је важно истаћи да је то била трећа година заредом у којој је регистрован мањи годишњи број умрлих. Такав тренд би требало очекивати и наредних година, али и током читава прве половине 21. века.

У истом раздобљу су достигнуте и највише вредности опште стопе смртности становништва (14,3% у 2005), које

се ниједне године нису спустиле испод 13%. У Србији је према подацима за 2008. годину било 14,0 умрлих на 1000 становника, што је на нивоу годишњег просека за период 2000–2008.

Графикон 2. Специфичне стопе смртности по старости, 2000–2008.

За разлику од кретања укупног броја умрлих и опште стопе смртности, вредности осталих најважнијих показатеља морталитета (специфичне стопе морталитета, стопа смртности одојчади, очекивано трајање живота) указују на знатно повољнија кретања. Уколико се посматрају само почетна и крајња година (2000. и 2008), тада су код свих петогодишњих старосних група вредности специфичних стопа смртности у 2008. години биле ниже него 2000. и то за оба пола. Међу старосним групама са релативно високим стопама смртности (преко 5‰) релативно највеће смањење смртности је остварено код најмлађих (млађи од годину дана: за 39%) и најстаријих (стари 85 или више година: за 25%). Вредност стопе смртности деце млађе од годину дана је смањена са 11,1 промила у 2000. на 6,7 промила у 2008. години. Још веће је апсолутно смањење стопе смртности најстаријих (са 244‰ на 184‰ – графикон 2).

Европски подаци о смртности те две маргиналне старосне групе, али такође и старијег средовечног и старог становништва, упућују да у Србији има простора за даље веома значајно смањење смртности. На пример, у Србији су средином 2000-их специфичне стопе смртности становништва старијег од 55 година (по петогодишњима) углавном преко два пута веће него у Француској.

Најупечатљивији резултати су постигнути у смањивању смртности деце млађе од годину дана. Током 2000-их број умрле одојчади је из године у годину бивао све мањи. Почетком посматраног раздобља било је нешто мање од 800 смртних случајева годишње, да би 2007. и 2008. њихов број био сведен на мање од 500 (у 2008. је умрло 460 одојчади). Истовремено је забележено и значајно смањење вредности стопе смртности одојчади – са 10,6 на 1000 живорођене деце у 2000. на 6,7 промила у 2008. години. Србија, и поред несумњиво повољних кретања, у европским оквирима заостаје не само по нивоу смртности одојчади, већ у поређењу са многим земљама и по интензитету његовог смањења. Према подацима Еуростата, у 2008. години је стопа смртности одојчади у готово свакој другој европској земљи (19) износила 4 промила или мање. Те године је у свега 8 европских земаља стопа смртности одојчади била на вишем нивоу него у Србији, а међу њима су то углавном суседи (Румунија, Бугарска, Македонија, Црна Гора) или земље настале након распада бившег СССР-а (Русија, Украјина и Молдавија, ова последња са рекордном високом стопом од 12,1‰).

У Србији је дошло и до приметног продужења просечног животног века. Према таблицама смртности за 2008. годину, очекивано трајање живота при живорођењу достигло је 73,6 година, што представља историјски максимум (табела 3).

Табела 3. Очекивано трајање живота при живорођењу по полу, 2000–2008.

Пол	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Свега	71,68	72,41	72,32	72,50	72,61	72,69	73,19	73,51	73,65
Мушко	68,94	69,71	69,67	69,92	69,91	70,02	70,56	70,70	71,06
Женско	74,49	75,15	75,02	75,13	75,39	75,43	75,88	76,16	76,28

Извор: За 2000. и 2001. прорачун аутора, а за 2002–2008 база података РЗС-а. <http://webzrs.stat.gov.rs/axd/stanovnistvo/izbor.htm>

У односу на 2000. годину, очекивано трајање живота је продужено за тачно две године. Продужење средњег трајања живота је остварено за оба пола, али је оно незнатно веће код мушког становништва (2,1 према 1,8 година). Таква кретања су условила и смањење разлике у дужини очекиваног трајања живота између мушког и женског становништва са 5,5 у 2000. на 5,2 године у 2008. Иначе, у 2008. години је очекивано трајање живота достигло рекордни ниво како за мушкарце (71,1 година), тако и за жене (76,3 године).

У поређењу са другим европским земљама, Србија се и даље налази у групи десетак земаља са најкраћим очекиваним трајањем живота. Разлика у односу на Русију, земљу са најкраћим очекиваним трајањем живота у Европи (67,5 у 2007), износи око 6 година, док је разлика у односу на Швајцарску, земљу са најдужим очекиваним трајањем живота (82,2 у 2008), износила око 8,5 година. Слично је и са очекиваним трајањем живота по полу, с тим што су код мушког становништва разлике у дужини очекиваног трајања живота веће, како у односу на земље с минималним, тако и у односу на земље са максималним животној веком (по приближно девет година), него што је то случај код женског становништва (разлика у односу на минимално трајање живота је мање од 3 године, а 8 у односу на максимални животној век). Намеће се закључак да је, упркос историјском рекорду, у Србији остало још много простора за смањење смртности становништва, како најмлађих, тако још више старијег средовечног и старог становништва.

Мр Горан Пенев